

Basics of Self-Determination: A Comparative Study of Kant and Imam Khomeini's Perspectives

Rouhollah Moazeni¹ , Ome Leila Faghih Abdollahi² , Esmail Saadati khamseh³

1. Associate Professor of Public Law, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. Email: moazeni@uma.ac.ir

2. Ph.D. Student in Public Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. (Corresponding Author) Email:

omleila.faghih@stu.qom.ac.ir

3. Associate Professor of Philosophy, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. Email: e.skhamseh@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received: 03 July 2024 Received in revised form: 03 December 2024 Accepted: 13 December 2024 Published online: 21 December 2024 Keywords: <i>Human rights, Imam Khomeini, Kant, Right to self-determination, Sovereignty.</i>	This research aims to examine and compare the basics of the right to self-determination from the perspectives of two prominent thinkers, Immanuel Kant and Imam Khomeini. The main objective of this study is to investigate the relationship between the philosophical and political thoughts of these two scholars regarding the right to self-determination and to analyze the similarities and differences in their intellectual basics. The research method is descriptive-analytical and based on a comparative approach, and the research data was collected through library resources. The research findings indicate that the right to self-determination in Kant's thought emphasizes it as a fundamental human right based on absolute will, individual freedom within the framework of moral duty, and legal principles. In contrast, Imam Khomeini, with a theological approach and utilizing Islamic jurisprudence, interprets this right within the context of divine will. In Imam Khomeini's philosophy, human will be defined in harmony with divine will, and the divine dimension of duty plays a crucial role in realizing this right. The results of this research show that although both thinkers acknowledge the right to self-determination as a fundamental human right, the difference in their philosophical basics, particularly Kant's emphasis on individual freedom and Imam Khomeini's emphasis on divine will, has created two different approaches to interpreting this right.
Cite this article: Moazeni, R, Faghih Abdollahi, O. L. and Saadati khamseh, E. (2024). Basics of Self-Determination: A Comparative Study of Kant and Imam Khomeini's Perspectives. <i>Journal of Social Theories of Muslim Thinkers</i>, 14(4): 81-100. https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.378862.1721	

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.378862.1721>

1. Introduction

The right to self-determination is a fundamental human right that has evolved throughout history alongside geopolitical changes and historical events. Initially a political concept, this right became a legal right after World War II, enshrined in international documents, and now holds a central position in international law. Article 1 of the International Covenants states that all people have the right freely to determine their political status and to pursue their economic, social, and cultural development. This right, as a manifestation of free will and human autonomy, has been considered not only in legal discussions but also within philosophical frameworks. From the perspective of Western philosophy, particularly in the thought of Kant, the right to self-determination is presented as a manifestation of moral autonomy and free human will. Kant, emphasizing rationality and individual autonomy, defines this right as the ability of individuals to determine their own life course. In contrast, in Islamic philosophy, this right is linked to concepts such as divine will, free choice, and divine obligation. Imam Khomeini, as one of the most prominent Islamic thinkers, considers the right to self-determination a divine right linked to human responsibility towards God and society. Examining these two philosophical and legal approaches can help understand the differences and similarities in the basics of the right to self-determination. Therefore, this research aims to conduct a comparative analysis of the basics of the right to self-determination in the thought of Kant and Imam Khomeini, seeking to answer the question of the relationship between the philosophical and political views of these two thinkers and identify the differences and similarities in their perspectives. While numerous studies have been conducted on the right to self-determination, a comparative analysis focusing on the thoughts of Kant and Imam Khomeini has received less attention. Domestic research, such as that by Maghami et al. (2022) in an article addressing the Islamic basics of this right, and the article by Asghari and Hashemi (2018) comparing Imam Khomeini's viewpoint with international documents, has been conducted. Foreign sources, such as Ameriks' article (2019), have examined the various meanings of "self-determination" in Kantian moral philosophy, defining moral autonomy as the ability to determine one's will based on moral laws. Furthermore, the book *Human Dignity and the Kingdom of Ends* (2023) explores the political and ethical dimensions of human dignity in Kant's thought. This article, through a comparative analysis of the philosophical basics of the right to self-determination in the thought of Kant and Imam Khomeini, seeks to identify differences and commonalities, offering a novel contribution to the theoretical explanation of this right and enhancing the philosophical and legal understanding of this concept in various contexts.

2. Methodology

This research is descriptive-analytical, employing a philosophical hermeneutical approach. Data was gathered from written sources, including books, articles, the original works of Kant and Imam Khomeini, and the works of commentators, researchers, and critics. The analytical method involves a critical review and comparison of the theories of these two thinkers within the framework of the philosophical basics of the right to self-determination. Data was collected through library research, and data analysis focused on identifying similarities and differences in their theories. Finally, the relationship between these theories is analyzed, and the results are presented as comparative findings.

3. Findings

To answer the research question, original texts and related works on the views of Kant and Imam Khomeini were used to examine the basics of the right to self-determination from the perspectives of these two thinkers, based on conceptual analysis and logical inference. Based on a qualitative analysis of the data, the findings were categorized into the following seven themes:

Criteria		Kant's Viewpoint	Imam Khomeini's Viewpoint
1	Reason	Considers the basis of human autonomy and dignity, emphasizing its importance in achieving happiness and shaping human destiny.	considers theoretical and practical reasons essential for achieving happiness and recommends using reason to understand duties and responsibilities under divine guidance.
2	Freedom	Defines freedom as the ability to act according to rational principles and moral law.	considers freedom as a divine right given to humans.
3	Humanity and Society	Believes in the necessity of a civil society where individuals collectively enact laws for the common good.	views "rights" as independent of individuals will and considers public participation in determining destiny as a fundamental task of an Islamic society.
4	Human Dignity	Views human value as stemming from rational reason and the ability to follow moral principle.	considers human value as rational and religious matter and holds that humans are created in the image of God to fulfill their destiny.
5	Concept of God and Ethics	Accepts the concept of God as a supreme principle but denies its existence and the limits of reason.	views God as the divine source of the right to self-determination, defining this right in accordance with God's will and the religion's system.
6	Human Nature	Considers humans as rational beings capable of rational and moral decision-making.	defines human nature in relation to God, and this relationship entails responsibility and a special place in creation.
7	Role of the State	States that the state respects individual rights and freedoms and creates conditions for individuals to determine their destiny for their own reason.	views the role of the state as enforcing divine law and guiding society according to the principles, believing that an Islamic state would facilitate the realization of God's will and collective happiness.

4. Discussion and Conclusion

The right to self-determination is a key concept in political philosophy and public law, interpreted differently by various thinkers. A comparative analysis of the views of Immanuel Kant and Imam Khomeini, as two prominent thinkers, reveals fundamental contradictions in their understanding of this concept. Kant, relying on rationality and autonomy, considers freedom as the most fundamental human value and defines the political and legal system on the basis of liberal democratic principles. Within this framework, the state is

obligated to guarantee individual freedom and minimize interference in private decisions. This Kantian perspective is the founder of contemporary human rights, promoting freedom of expression, public participation, and the separation of religion from politics. In contrast, Imam Khomeini interprets freedom within the framework of divine servitude and Islamic Sharia. In his view, the right to self-determination is meaningful within the framework of the Islamic Wilayat system, where divine sovereignty and religious values are central. The state plays an active role in guiding society towards religious goals. Limitations such as the supervision of the Guardian Council and the requirement to align laws with religious principles restrict rights and freedoms within the framework of Islamic principles. Ultimately, this analysis shows that the right to self-determination in Kant's thought rests on individual autonomy, while in Imam Khomeini's view it rests on adherence to religious principles and sacred Sharia. These differences highlight fundamental challenges in balancing human rights and religious values.

Funding: This research received no external funding.

Ethical Considerations: Complied with.

Data Availability Statement: Not applicable.

Informed Consent Statement: Not applicable.

Conflicts of Interest: The authors declare no conflict of interest.

References

- Ameriks, K. (2019). *Kantian Subjects Critical Philosophy and Late Modernity*. Oxford University Press.
- Asghari, A., & Hashemi, M. (2018). The Right to Self-determination in Imam Khomeini's Thought and Its Comparative Study with International Documents. *Political Thought in Islam*, 5(16), 143-159 [in Persian].
- Maqhami, A., Momeni Rad, A., & Alipour, A. (2021). Basics, sources, and dimensions of the right to self-determination from the perspective of Islam. *Studies in Islamic Human Rights*, 10(1), 277-307 [in Persian].
- Berroterán, A. M. (2023). *Human Dignity and the Kingdom of Ends. Kantian Perspectives and Practical Applications*. Ed. by Jan-Willem van der Rijt and Adam Cureton. New York/London: Routledge.

بررسی تطبیقی مبانی حق تعیین سرنوشت از منظر کانت و امام خمینی

روح الله مؤذنی^۱، ام لیلا فقیه عبدالهی^۲، اسماعیل سعادت‌ی خمسه^۳

۱. دانشیار حقوق عمومی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. رایانامه: moazeni@uma.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: omleila.Faghih@stu.qom.ac.ir

۳. دانشیار فلسفه، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. رایانامه: e.skhamseh@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	حق تعیین سرنوشت، ادعای سیاسی - اخلاقی یک ملت برای حکومت بر خود و پیگیری توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. این حق به مثابه یک حق بنیادین بشری که ریشه در کرامت‌بخشی به شأن و طبیعت انسانی دارد، یک مفهوم تکامل یافته، ذو ابعاد و کل‌نگر است اما در عین حال تحلیل‌های حقوقی و فلسفی را ترغیب می‌کند تا به ماهیت پیچیده و متناقض آن ورود کنند. در این پژوهش، مسئله مبانی حق تعیین سرنوشت از منظر ایمانوئل کانت و امام خمینی بررسی شده است و تلاش شده است با جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای، با رویکردی توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از روش تطبیقی به بررسی مبانی فلسفی حق تعیین سرنوشت از منظر این دو اندیشمند از دو خاستگاه متفاوت، پرداخته شود. سؤال اصلی پژوهش این است که چه نسبتی میان اندیشه فلسفی - سیاسی کانت و امام خمینی حول محور حق تعیین سرنوشت وجود دارد؟ یافته‌های مطالعه حاکی از آن است که کانت در طرح خود از حق تعیین سرنوشت، به‌عنوان سنگ بنای اندیشه سیاسی‌اش، عمل و ابهام حاکمیت را در نظام‌های حقوقی برجسته می‌کند. مفاهیم پایه‌ای در فلسفه کانت معطوف به اراده مطلق، آزادی فردی در چهارچوب وظیفه‌گرایی اخلاقی و اصول حقوقی است اما چهارچوب نظری حاکم بر سنت فکری امام خمینی مبتنی بر رویکردی الهیاتی است و با استعانت از فقه اسلامی قائل به این حق اساسی است. به لحاظ مبناشناسی در فلسفه امام خمینی، اراده آزاد انسان در طول اراده الهی و بُعد الهی تکلیف‌گرایی از جایگاه ویژه‌ای در حق تعیین سرنوشت برخوردار است.
کلیدواژه‌ها:	امام خمینی، حاکمیت، حق تعیین سرنوشت، حقوق بشر، کانت.
استناد:	مؤذنی، روح‌الله؛ فقیه عبدالهی، ام لیلا؛ سعادت‌ی خمسه، اسماعیل (۱۴۰۳). بررسی تطبیقی مبانی حق تعیین سرنوشت از منظر کانت و امام خمینی. فصلنامه علمی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۱۴ (۴): ۸۱-۱۰۰. https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.378862.1721
ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.	© نویسندگان.
DOI: https://doi.org/10.22059/jstmt.2024.378862.1721	

۱. مقدمه و بیان مسئله

حق تعیین سرنوشت^۱ در طول زمان بر اساس رویدادهای تاریخی و زمینه‌های ژئوپلیتیکی شکل گرفت و تکامل یافت. پس از جنگ جهانی دوم، حق تعیین سرنوشت از یک اصل سیاسی به یک حق و فرض قانونی در قالب اسناد بین‌المللی و امروزه به یک حق مدرن بدل گشته است. آشناترین و اصلی‌ترین تعریف حقوقی از حق تعیین سرنوشت، همان ماده ۱ مشترک میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی است که «همه مردم حق تعیین سرنوشت دارند. به موجب این حق، آنها آزادانه وضعیت سیاسی خود را تعیین می‌کنند و آزادانه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود را دنبال می‌کنند»؛ از این رو، حق تعیین سرنوشت به مثابه ظرفیتی برای اراده آزاد، یک مفهوم سیاسی غنی با مظاهر چندگانه است که مستقیماً با مسئله قدرت و اعمال حاکمیت مردم ارتباط پیدا می‌کند و در جمهوریت محقق می‌شود. این حق، الهام‌بخش این امر است که دولت نباید به‌عنوان غایت ضروری حق تعیین سرنوشت درک شود، بلکه خودتعیینی حکایت از این دارد که مردم قادر به تعقیب منافع خود هستند و امکان حکمرانی در معنای کامل برای دارندگان این حق وجود دارد.

در فلسفه قرن هفدهم و هجدهم، سنتی در فلسفه اخلاقی و سیاسی به وجود آمد که به دنبال درک طبیعت‌گرایانه رفتار انسان و خاستگاه دولت‌ها و نهادها بود. در این دوره یک جنبش قوی برای تحلیل مجدد ظرفیت انسان برای شناخت و عمل اخلاقی و بازخوانی جهان فیزیکی و اجتماعی بدون توسل به خداوند وجود داشت. وقتی عقلانیت ناب شکل گرفت، همه مظاهر ایدئولوژیک کنار زده شد. بر این مبنا، انسان عاقل، دارای اراده آزاد و ویژگی خودمختاری است که ماحصل آن بهره‌مندی از حق تعیین سرنوشت به‌عنوان یک حق بشری است. کانت^۲ از مهم‌ترین فیلسوفانی است که بیش از همه مسئول گسست از سنت‌های فکری قرون وسطی و رنسانس است و توجه خاصی به مسئله حق تعیین سرنوشت داشت؛ به گونه‌ای که انسان مدرن با کانت متولد می‌شود. از سوی دیگر، در تأملات فلسفه اسلامی حق تعیین سرنوشت با مفهوم حکم و مشیت الهی پیوند خورده است که غالباً در چهارچوب وسیع‌تر مسئولیت فردی، اختیار و پاسخگویی در برابر خداوند درک می‌شود. از برجسته‌ترین فلاسفه اسلامی، امام خمینی است که از مدافعان سرسخت حق تعیین سرنوشت است. بررسی مبانی فلسفی حق تعیین سرنوشت از دیدگاه کانت و امام خمینی با توجه به وابستگی آن‌ها به دو جریان بزرگ سیاسی - فلسفی در غرب و شرق، امکان شکل‌گیری دو صورت متفاوت از مباحث فلسفی و مقایسه آن‌ها را فراهم می‌آورد؛ لذا پژوهش حاضر قصد دارد نظریات این دو اندیشمند را در موضوع حق تعیین سرنوشت با رویکرد فلسفی - حقوقی بازخوانی کند و اشتراکات و افتراقات مبانی فلسفی حق مزبور را مورد نقد و ارزیابی قرار دهد.

حق تعیین سرنوشت، قانون و عدالت را با هم ترکیب کرده و در مشروعیت‌بخشی به جوامع سیاسی و شکل‌دهی به ساختارهای حکمرانی نقش بی‌بدیلی را ایفا می‌کند. پرداختن به حق تعیین سرنوشت جهت تضمین حقوق و آزادی‌های بنیادین، ممانعت از سرکوب هویت‌های فرهنگی، توانمندسازی اقتصادی، خودمختاری فردی و تکامل نظام‌های سیاسی فراگیر ضروری است. غفلت از این حق، می‌تواند به پیامدهای ناگوار مختلفی از جمله بی‌ثباتی سیاسی، نقض حقوق بشر، کاهش مشارکت سیاسی، ایجاد ناآرامی‌های اجتماعی، به چالش کشیدن اصول دموکراسی، افزایش تعارضات طبقاتی و به مخاطره انداختن صلح و امنیت جهانی منجر شود. از این رو، تبیین چنین حقی در چهارچوب مکاتب فلسفی مختلف اعم از غربی و اسلامی از اهمیت قابل‌ملاحظه‌ای برخوردار است.

۲. اهداف و پرسش‌های پژوهش

هدف این پژوهش بازخوانی توصیفی - تحلیلی مبانی حق تعیین سرنوشت در اندیشه سیاسی - اجتماعی دو اندیشمند اسلام و غرب است. سوال اصلی این است: نسبت میان اندیشه فلسفی - سیاسی کانت و امام خمینی در خصوص حق تعیین سرنوشت چیست؟

^۱. The Right to Self - Determination

^۲. Emmanuel Kant (1724-1804)

۳. پیشینه پژوهش

در رابطه با عنوان مبانی حق تعیین سرنوشت از منظر کانت و امام خمینی، به صورت خاص پژوهشی صورت نگرفته است اما با رویکردهای دیگر مانند حقوق بین الملل یا از منظر اندیشمندان دیگر، پژوهش‌هایی در اجزای سازنده این عنوان انجام شده است. مهم‌ترین پژوهش‌های صورت گرفته در سطوح داخلی و خارجی به شرح زیر است:

در منابع داخلی، مقامی، مؤمنی‌راد و علی پور (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «مبانی، منابع و ابعاد حق تعیین سرنوشت از منظر اسلام» به بررسی منابع، قلمرو و ویژگی این حق پرداخته‌اند. بر پایه یافته‌های این پژوهش توحید، کرامت انسانی، برابری و فطرت به طور توأمان مبانی شناسایی این حق در اسلام هستند. اصغری و هاشمی (۱۳۹۷)، در مقاله‌ای با رویکرد توصیفی-تحلیلی به بررسی حق تعیین سرنوشت از دیدگاه امام خمینی با مقایسه تطبیقی در اسناد بین‌المللی پرداخته‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد ماهیت و نمود حق تعیین سرنوشت از دیدگاه امام خمینی و اسناد بین‌المللی حقی جهان‌شمول است که متعلق به همه ملت‌ها است. زمانی و لاهیجی (۱۳۹۹)، در مقاله خود به بررسی مبانی حق بر تعیین سرنوشت در سیاق مفاهیم فلسفی حقوق بین‌الملل پرداخته‌اند. یافته‌ها حاکی از آن است که حق مزبور، در سیاق مفاهیمی چون حقوق جمعی، عقل‌گرایی، عدالت، جهانی‌شدن و جهان سوم گرایی استوار گشته یا بر وجود و حقانیت آنها تکیه زده است.

در منابع خارجی؛ *Karl Ameriks (2019)* در مقاله‌ای با عنوان *On the Many Senses of Self-Determination* با رویکرد تفسیری-تحلیلی به بررسی معانی مختلف «حق تعیین سرنوشت» در فلسفه اخلاق کانت پرداخته است. نوآوری پژوهش، ارائه تفسیری میانه بود که به مثابه خودمختاری اخلاقی است و از تفسیرهای افراطی خودمختاری کانتی اجتناب می‌کند. پژوهش نشان داد که کانت خودمختاری را به‌عنوان توانایی تعیین اراده بر اساس قوانین اخلاقی می‌داند، نه تمایلات شخصی یا اجبار بیرونی.

در مقاله دیگری با عنوان *Kant's View of Supreme Goodness and Moral Self-Discipline and Virtue* که توسط *Han Lihua* در سال ۲۰۲۳ انجام شده، محقق با روش مطالعه کتابخانه‌ای و تحلیل تطبیقی به بررسی نقش فضیلت و خود انضباطی اخلاقی در دستیابی به خیر برتر از دیدگاه کانت پرداخته است. نوآوری این پژوهش در تأکید بر جایگاه فلسفه اخلاق کانت در تقویت نظم اخلاقی و پیوند آن با عقل عملی است که آن را از مطالعات پیشین که بیشتر بر تحلیل‌های جزئی‌تر کانت متمرکز بودند، متمایز می‌کند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که کانت معتقد است فضیلت، شرط اساسی برای رسیدن به خوشبختی است و این خوشبختی تنها در پرتو پذیرش الزامات اخلاقی و خود انضباطی به دست می‌آید.

در کتاب *Human Dignity and the Kingdom of Ends; Kantian Perspectives and Practical Applications* که توسط *Berroterán* در سال ۲۰۲۳ به نگارش درآمد، با رویکرد فلسفی و روش تحلیلی به بررسی کرامت انسانی پرداخته‌اند. نوآوری این تحقیق بررسی ابعاد سیاسی و اخلاقی کرامت انسانی و ارائه تفسیرهای جدید در این زمینه است. نتایج نشان می‌دهد، کرامت انسانی در اندیشه کانت به یک مفهوم جامع سیاسی و اخلاقی تبدیل شده و به برابری همه موجودات عقلانی اشاره دارد.

با مروری بر پژوهش‌های پیشین می‌توان دریافت که بیشتر بر مفاهیم برابری، آزادی و کرامت انسانی در حق تعیین سرنوشت تأکید داشته‌اند. در مقابل، مقاله حاضر می‌تواند به طور خاص بر تقابل میان دیدگاه‌های توحیدی-اسلامی امام خمینی و مفاهیم روشنگری-عقلانی کانت در بحث مبانی حق تعیین سرنوشت متمرکز شود. نقد این دو رویکرد می‌تواند تفاوت‌های بنیادین در مبانی فلسفی را نشان دهد. همچنین، با ترکیب مباحث فلسفی و حقوقی، مقاله می‌تواند دستاورد جدیدی به پژوهش‌های فعلی اضافه کند که در آثار داخلی و خارجی بررسی نشده‌اند.

۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی و بر مبنای واکاوی مبانی فلسفی حق تعیین سرنوشت در اندیشه کانت و امام خمینی است. داده‌ها و اطلاعات لازم از کتب، مقالات و سایر منابع مکتوب، تألیفات کانت و امام خمینی و پژوهش‌هایی که شارحان، محققان و منتقدان در تبیین

اندیشه این دو فیلسوف نگارش کرده‌اند، جمع‌آوری شده است. در این پژوهش نگارندگان ابتدا چستی حق تعیین سرنوشت را بررسی می‌کنند، سپس به بازخوانی نظریات دو اندیشمند در چهارچوب مبانی فلسفی حق تعیین سرنوشت می‌پردازند. در پایان نیز، ارتباط نظریه‌های این دو اندیشمند تحلیل شده است تا وجه اشتراک و افتراق آنها آشکار گردد.

۵. حق تعیین سرنوشت به مثابه یک حق جهانی بشری

هیچ عبارتی در صد سال گذشته طنین سیاسی بیشتری از حق تعیین سرنوشت نداشته است. هیچ مفهومی به اندازه حق تعیین سرنوشت مبهم نیست. حتی علمای حقوق که امید می‌رفت به مفهوم و تعریف دقیقی از آن دست یابند، دستان خود را با سردرگمی و حیرت بالا می‌اندازند. دیگران حتی نظر افراطی‌تری دارند: از نظر حقوقی، مفهوم حق تعیین سرنوشت قانونی بی‌معنی است؛ زیرا آیا فرضیه‌ای که هنوز از نظر حقوقی وجود ندارد، می‌تواند صاحب یک حق قانونی باشد؟ (Weitz, 2015: 462). با این حال، حق تعیین سرنوشت به‌عنوان یک آرمان سیاسی متولد شد، بعداً به‌عنوان یک اصل حقوقی شناخته شد و به تدریج به‌عنوان یک حق برای مردم در نظر گرفته شد (Keskin, 2021: 307). با نگاه واقع‌بینانه، تصور دولتی که به‌طور مداوم به حقوق همه افراد در داخل مرزهای خود احترام بگذارد، دشوار است. اگر تعیین سرنوشت یک حق جهانی است، پس حق همه مردم است. این موضوع نشان می‌دهد که دولت‌ها باید از تلاش برای جذب، تضییع یا دستکاری در سازمان، فرهنگ و توسعه اقلیت‌های جزیره‌ای خودداری کنند (Holder, 2006: 6-7).

حق تعیین سرنوشت در مقام یک حق بنیادین بشری با سایر حقوق بشر عمیقاً درهم‌تنیده شده است و هر یک برای تحقق دیگری ضروری است اما سیر تحول حق تعیین سرنوشت در واقع شاهد تغییر به سمت استفاده ابزاری از آن برای مشروعیت‌بخشی به حاکمان و ساختارهای قدرت بوده است نه اینکه صرفاً بر مفهوم اصلی فلسفی آن یعنی توانمندسازی مردم برای تعیین وضعیت سیاسی و حکومت بر خود تمرکز کند. چنین تغییری منجر به انحراف از ریشه‌های ایده آلیستی این مفهوم شده است، به‌گونه‌ای که اجرای عملی آن اغلب در اعمال قدرت توسط حاکمان دستکاری یا بی‌اعتبار می‌شود، لذا ماهیت قانونی آن با توجه به مغایرت اجرای آن محل ابهام است.

۶. خوانش کانت از مبانی فلسفی حق تعیین سرنوشت

کانت، فیلسوف بارز ایدئالیسم آلمانی است که در اواخر دوره روشنگری ظاهر شد و در واقع، منتقد جدی عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی فلسفی روزگارش بود. فلسفه کانت تحلیل و نقد قوای نظری و عملی و سعادت انسان است، در این خصوص او سه پرسش بنیادین در فلسفه خود مطرح می‌کند و در پاسخ به آنها سه شاهکار فلسفی خلق می‌کند: پرسش اول: من چه چیزی می‌توانم بدانم؟ که در پاسخ به آن نقد عقل محض^۱ را می‌نویسد، پرسش دوم: من چه کاری می‌توانم انجام دهم؟ که در نقد عقل عملی^۲ پاسخگوی آن است و پرسش سوم: به چه چیزی می‌توانم امید داشته باشم؟ که در پاسخ به آن دین در محدوده عقل تنها^۳ را به نگارش درمی‌آورد و در این سه پرسش نهایتاً به چستی انسان می‌رسد. از نظر کانت، انسان غایت فی‌نفسه است و از حق تعیین سرنوشت او به‌عنوان یک جنبه اساسی از کرامت و خودمختاری انسانی حمایت می‌کند. در آثار کانت، بنیان فلسفی این حق بر عقل، آزادی، تشکیل اجتماع و تکالیف انسان استوار است.

۶-۱. عقل

شعار روشنگری کانت این است: شجاعت داشته باش که از عقل خودت استفاده کنی. (Lee, 2012: 349) کانت ریشه اخلاق و آزادی را از عقل می‌داند (Ware, 2017: 116). او استدلال می‌کند که عقل صرفاً ابزاری برای رسیدن به خوشبختی نیست، بلکه خود یک هدف است (Hiller, 2018: 99). کانت رفتار هر فرد را متأثر از دو عامل احساسی و عقلی می‌داند و می‌افزاید عامل عقلی خود شامل دو درجه است: عقل نظری که مبنای معرفت و شناخت است و عقل عملی که مبنای تعیین و تقدیر اراده و اختیار و ترجیحات انسان‌ها است (خسروی، ۱۳۸۸).

1. Critique of Pure Reason

2. Critique of Practical Reason

3. Religion within the Bounds of Bare Reason

۵۸). تعیین سرنوشت از منظر کانت، انعکاسی مطلوب از قوه عقل عملی است نه موضوعی ناشی از خودسری بیش از حد ذهنی و نه صرفاً حاصل تبعیت عینی افراطی (Ameriks, 2019: 34).

فلسفه کانت با تأکید بی‌وقفه بر عقل، خودمختاری و توانایی ذاتی افراد در شکل‌دهی به سرنوشت خویش، تأثیر عمیقی بر شکل‌گیری ایده «انسان خودساخته» داشته است. این ایده ظرفیت فرد برای خودسازی و پیگیری اهداف شخصی را ارج می‌نهد (korkh & khmil, 2024: 124). به گفته کانت، افراد انسانی از طریق تعامل با محیط خود، سرنوشت خود را تعیین می‌کنند. در انجام این کار، آنها به‌طور مستقل عمل می‌کنند، یعنی با کمک عقل خود دست به انتخاب از جمله انتخاب‌های اخلاقی می‌زنند. آنها موظف‌اند این انتخاب‌ها را مطابق با قوانین اخلاقی انجام دهند. کانت استدلال می‌کند که خودتعیینی اخلاقی از ما انسان واقعی می‌سازد و به ما کرامت می‌بخشد. (Freeman, 2019: 1). کانت در بنیاد مابعدالطبیعه اخلاق بخش «آموزه حق» را قبل از «آموزه فضیلت» می‌آورد. این بدان معناست که حق زیر مجموعه اخلاق نیست. از این‌رو، برداشت کانت از حق تعیین سرنوشت مبتنی بر استقلال عقل و ظرفیت موجودات عاقل در قانون‌گذاری برای خود است. عقل وضعیت انسان‌ها را به‌عنوان کارگزاران آزاد و خود قانون‌گذار تثبیت می‌کند.

۲-۶. آزادی

فلسفه سیاسی کانت بر اساس حق ذاتی آزادی بنا شده است و کانت استدلال می‌کند که همه حقوق دیگر از آن ناشی می‌شوند (Email, 2017: 579). وی آزادی را مفهومی آرمانی و نظام‌بخش در برابر مفاهیم و از امور قوام‌بخش می‌داند که نمی‌توان واقعیت عینی آن را با استفاده از قوانین طبیعت و از راه تجربی نشان داد، بلکه تنها به‌عنوان پیش فرض ضروری خرد در موجودی معتبر است که آگاهی خود از اراده‌اش را باور داشته باشد. وی آزادی حقیقی را آزادی اراده می‌داند (Aune, 1979: 94, 127). از نظر کانت اراده موجود عاقل جزء تحت ایده آزادی نمی‌تواند اراده خودش باشد (Paton, 1953: 219). اراده آزاد معادل اراده خودمختار است و کانت این گزاره را تحلیلی می‌داند (Kant, 1972: 108) و معتقد است آزادی اراده یا اختیار رکن اساسی حیات انسانی یا هستی بشری است که رکن دیگر آن را شعور یا آگاهی تشکیل می‌دهد؛ یعنی انسان موجودی است آگاه و آزاد، به موجب آگاهی می‌داند چه می‌کند و به موجب آزادی، می‌خواهد آنچه را می‌کند (صانعی دره بیدی، ۱۳۹۴: ۳۲). کانت در فلسفه حقوق خود بیان می‌کند «آزادی، استقلال از محدود شدن توسط انتخاب دیگری» است و باید طبق یک قاعده کلی با آزادی افراد دیگر سازگار باشد (Williams, 2017: 627).

آزادی را آن‌گونه که در تفکر کانت به چشم می‌خورد، به دو معنا می‌توان فهمید: آزادی استعلایی که ایده‌ای نظام‌بخش است و آزادی عملی (اخلاقی). از نظر او، اخلاق یا فضیلت (قلمرو آزادی درونی) و نیز کل نظام سیاسی - حقوقی (قلمرو آزادی بیرونی) مبتنی بر آزادی (استعلایی) است و توسط آن امکان‌پذیر شده است (Ville, 2020: 20)، منظور کانت از امر استعلایی چیزی مثل «اصل موضوع» در مباحث منطقی و فلسفه علم، امری پیشینی است که بدون مفروض گرفتن آن نمی‌توان بحث مربوط به موضوع مدنظر را پیش برد. «آزادی استعلایی»، یعنی مفروض گرفتن حوزه‌ای فراینداری برای آزادی که در حصار جبر علی و معلولی محصور نشده باشد. با مفروض گرفتن چنین تصویری از آزادی می‌توان حتی از جبر و اجبار سخن گفت، وگرنه جبر نیز معنای چندانی محصلی نخواهد داشت.

کانت آزادی را دو نوع آزادی بیرونی و آزادی درونی می‌داند (Aune, 1979: 134). او آزادی بیرونی را آزاد بودن از اعمال اراده دیگران می‌داند که همان خودآیینی^۱ است و بر آن است که در وضعیت مدنی، افراد باید واجد صفت خودآیینی یا «خودقانونگذاری» باشند. کانت این مسئله را چنین توضیح می‌دهد که هر فرد با مشارکت در ساخت جامعه مدنی باعث می‌شود که با اراده تک‌تک آنها، قوانین عامی وضع شود؛ بنابراین پیروی از قوانین که از اراده خود او پدید آمده، به منزله تبعیت از اراده خود او است. از این‌رو چنانچه کسی با تصمیم اراده عمومی مخالفت ورزد، از دایره خودآیینی خارج شده و به دگرآیینی^۲ کشیده شده است (پولادی، ۱۳۸۴: ۲۵۳). از نظر کانت هر انسانی به‌واسطه سرشت عقلی‌اش دارای حق فطری آزادی از اراده تحکمی دیگری، حق برابری، حق ارباب خود بودن و حق برانست است (وود، ۱۳۹۶: ۲۸۶).

1. Autonomy

2. Heteronomy

البته کانت بر آزادی بیان و آزادی قلم و حق شهروندان نیز اصرار می‌ورزد تا بی‌عدالتی‌ها را به گوش دولت خود برسانند و درخواست جبران کنند (Basile & Lyssy, 2022: 161).

۳-۶. تشکیل اجتماع

کانت معتقد است که طبیعت با ایجاد «تضاد» میان انسان‌ها، زمینه خروج از وضعیت طبیعی و ایجاد اجتماع مدنی را فراهم کرده است. این تضاد، ناشی از «جامعه‌پذیری غیراجتماعی» انسان است؛ یعنی تمایل به زندگی اجتماعی در کنار تمایلات غیراجتماعی که باعث رشد عقل و فضائل اخلاقی می‌شود (Kant, 2009: 44). در این جامعه‌پذیری غیراجتماعی در جستجوی افتخار، قدرت و ثروتیم (وود، ۱۳۹۶: ۲۰۲). کانت در اینجا بین «اجتماع حقوقی-مدنی» و «اجتماع اخلاقی-مدنی» تفاوت قائل می‌شود و وضعیت حقوقی-مدنی (اجتماع مشترک‌المنافع سیاسی) را که معادل «اجتماع مدنی» است، عبارت می‌داند از نسبت انسان‌ها به یکدیگر تا آنجا که عموماً تحت قوانین حقوقی عام قرار دارند؛ و وضعیت اخلاقی-مدنی (اجتماع مشترک‌المنافع اخلاقی) را عبارت می‌داند از وضعیتی که در آن افراد تحت قوانین غیرالزامی، یعنی همان صرف قوانین فضیلت، با هم متحد می‌شوند (کانت، ۱۳۸۸: ۱۴۰). این اجتماع مشترک‌المنافع اخلاقی، آرمانی است که باید دلیل راه باشد. از همین رو، کاسیر معتقد است کانت تمدن را بیشتر عرصه‌ای می‌داند که انسان در آن آزادی‌اش را می‌آزماید و اثبات می‌کند و این آزمون را باید بارها از سر بگذراند (کاسیر، ۱۳۷۴: ۸۵). ما وظیفه داریم که قراردادی اجتماعی ببندیم و از این طریق نظم ملی و بین‌المللی عادلانه‌ای را برقرار کنیم (Guyer, 2016: 276).

در مجموع هرچند کانت انسان را به سبب آنکه چوب کج و معوجی است که نمی‌توان انتظار داشت از او چیزی کاملاً راست و مستقیم به وجود آید، به‌خودی‌خود قادر به تشکیل اجتماع اخلاقی-مدنی نمی‌داند و معتقد است انسان باید آن را فقط از خدا انتظار داشته باشد، با این حال، کانت انسان را ملزم می‌داند که با تلاش و مسئولیت‌پذیری خود، چنان عمل کند که گویی همه چیز بر دوش اوست و امید دارد خداوند تلاش خیرخواهانه او را به کمال برساند (کانت، ۱۳۸۸: ۱۴۷). البته باید تأکید کرد که خدای مدنظر کانت یک تصور یا ایده عقلی است که نقش نظام‌بخش دارد نه قوام‌بخش؛ به عبارت دیگر خدای کانت وجود عینی و پدیداری ندارد، زیرا زمانمند و مکانمند نیست و هر چیزی که زمانی و مکانی نباشد ذیل مقولات دوازده‌گانه فاهمه، از جمله وجود و علیت قرار نمی‌گیرد. خدا در فلسفه کانت نومن یا امری عقل‌یاب است که با براهین عقلی نمی‌توان وجود او را اثبات یا انکار کرد. در فلسفه نقدی کانت بحث عقلی و استدلالی درباره خدا فراتر از حدود عقل است. هرچند خدا در فلسفه اخلاق کانت یکی از پیش‌فرض‌های اخلاق است ولی در کتاب دین در محدوده عقل تنها معلوم می‌شود که خدای کانت همان امر آرمانی است که جامعه مشترک‌المنافع اخلاقی تجسم آن است.

کانت در نقد عقل محض براهین اصلی اثبات وجود خدا را در سه دسته جای می‌دهد و استدلال می‌کند که هیچ یک از براهین عاری از اشکال نیستند. نکته مهم در بحث الهیات کانت این است که او در بحث حیات استعلایی و تحلیل استعلایی کتاب نقد عقل محض، به باور خود، اثبات کرده است که عقل انسان نمی‌تواند در مورد امر فرا زمانی و فرا مکانی حکم معتبری صادر کند. سه ایده عقل در نظر کانت، یعنی، خدا، آزادی، بقای نفس (جاودانگی) پدیدار نیستند و دست عقل از شناخت آنها کوتاه است. در مبحث جدل استعلایی در نقد عقل محض به بررسی روشی می‌پردازد برای کشف صور یا ایده‌های عقلی، یعنی معانی پیشین که نه از تجربه انتزاع شده‌اند و نه به آن قابل اطلاق‌اند. کانت طبق اصول فلسفه نقدی نشان می‌دهد که تطبیق این صور یا ایده‌های عقلی بر امور واقع ناموجه و نادرست است؛ به عبارت دیگر، در بحث جدل استعلایی اثبات می‌کند که استنتاج صوری یا ایده عقلی از مقدمات دیگر با استفاده از قواعد منطقی امکان‌پذیر نیست.

مابعدالطبیعه به این سه ایده عقلی می‌پردازد و کانت آنها را خارج از حدود عقل انسان می‌داند؛ بنابراین، از نظر کانت مابعدالطبیعه مبنای محکمی ندارد. با این حال، موضوع مابعدالطبیعه را از قبیل پندارهای عادی نمی‌داند که با دقت در رعایت قواعد منطقی زایل شود. این پندار قابل تشخیص است ولی زدودنی نیست. کانت معتقد است که «پندار استعلایی حتی پس از این که کشف و بطلان آن با انتقاد استعلایی آشکار شد، باز هم از بین نمی‌رود» (Kant, 1997: 353).

۴-۶. تکلیف انسان

مفهوم وظیفه و تکلیف، محوری‌ترین مفهوم در نظریات وظیفه‌گرایانه و نظریه اخلاقی کانت است. کانت وظیفه را چنین تعریف می‌کند: «الزام عبارت است از ضرورت یک فعل اختیاری تحت دستور مطلق عقل (کانت، ۱۳۶۹: ۵۷)». انسان با اراده آزاد تصمیم می‌گیرد برای کسب فضائل انسانی، خود را ملزم به وظایفی کند که عقل عملی به او دستور می‌دهد (کانت، ۱۳۸۳: ۳۷). یکی از تکالیف انسان نسبت به ذات خود این است که باید بکوشد خود را در معرض وضعیت اجتماعی فرهیخته و کاملی قرار دهد. اگر جامعه از لحاظ اصول مدنی و اخلاقی نابسامان باشد، انسان مکلف است از آن بیرون رود (صانعی دره بیدی، ۱۳۸۴: ۱۰). از نظر کانت یکی از تکالیف اجتماعی-سیاسی مهم انسان‌ها همکاری فکری و عملی برای تدبیر و تحقق غایت یک نهاد مدنی کامل است که مجری عدالت در میان انسان‌ها باشد، بدین منظور باید در پی نظامی بود که تضمین‌کننده صلح دائم در میان دولت‌ها باشد (وود، ۱۳۹۶: ۲۰۵). اصل نظام‌بخش کانتی که تجسم آن جامعه مشترک‌المنافع اخلاقی خواهد بود، جامعه مدنی ایده‌آل و صلح دائم را افق پیش روی ما قرار می‌دهد و ما اخلاقاً مکلفیم آن دو را در میان غایات عملی‌مان جای دهیم. فلسفه تاریخ کانت، مفاهیم و اصول نظری لازم برای توجیه صلح دائم میان دولت‌ها و تأسیس نهاد مدنی کامل به منزله غایات اخلاق را در اختیار می‌گذارد.

۷. شاخصه‌های فلسفه امام خمینی در حق تعیین سرنوشت

امام خمینی یکی از حکما و فقهای معاصر شیعی است که علاوه بر علوم فقه و اصول و تفسیر، در حکمت متعالیه و به خصوص در عرفان نظری صاحب نظر و دارای اثر است. او بر پایه اصول حکمت متعالیه که جمع قرآن و عرفان و برهان است، مراتب پنج‌گانه یا حضرات خمس عرفا را می‌پذیرد و انسان کامل را حضرت جامع حضرات دیگر می‌داند. تسلط امام خمینی بر مباحث عرفان نظری تأثیر انکارپذیری بر آراء فقهی و کلامی وی داشته است. همین امر سبب می‌شود که وی بحث ولایت فقیه را از علم فقه که متکفل بحث از فروع دین است، به علم کلام که به بحث از اصول دین از جمله موضوع جبر و اختیار می‌پردازد، انتقال دهد. ایشان انسان کامل را مظهر تام اسماء الهی می‌داند. از این رو، باید تأکید و تصریح کرد که مباحث فقهی و حقوقی، از جمله موضوع حق تعیین سرنوشت، در آثار اصلی او از مباحث اخلاقی و حکمی و عرفانی اشراق شده است.

حق حاکمیت مردم و تثبیت نظام سیاسی جدید از برجسته‌ترین شعارهای امام خمینی بود که در طول دوران مبارزه علیه طاغوت و رژیم سلطنتی بدان تأکید داشت. وی حتی شروع حکومت جمهوری اسلامی ایران را با تکیه بر اصل حق حاکمیت مردم و تعیین سرنوشت منوط به انتخاب مردم کرد و به همین دلیل با دستور اجرای همه‌پرسی انتخاب نوع حکومت را به مردم سپرد (اصغری و هاشمی، ۱۳۹۷: ۱۴۸). در ادامه، شاخصه‌های حق تعیین سرنوشت از منظر امام خمینی که بر اساس دستگاه فلسفی ایشان و دیدگاه‌های ویژه‌ای که نسبت به حق حاکمیت مردم در تعیین سرنوشت دارد، تبیین می‌شود.

۷-۱. عقل

نبیل به سعادت نیازمند دو جهت است: نخست، رسیدن عقل هیولایی انسان به عقل بالفعل و سپس، عمل صالح عقل عملی. عقل نظری نوعی صفای ذاتی برای نفس فراهم می‌آورد تا بتواند حقیقت امور را به درستی درک کند. عقل عملی نیز با تصفیه و تزکیه قوای جسمانی انسان، وی را از علایق بدنی و دنیایی رها می‌سازد و به انجام کارهای معقول وای می‌دارد. امام خمینی هر دو نوع عقل را برای سعادت لازم می‌داند. از نظر وی در هر دو نوع، عمل لازم است و هر یک از این دو به دیگری باز می‌گردد. غایت این دو نیز یکی است که همان فنای الی الله است (کیخا، ۱۳۸۷: ۷۰). عقل انسان وقتی به کثرات عالم توجه می‌کند و به تعینات عالم اهمیت می‌دهد در مقامی است که ادبار عقل نامیده می‌شود ولی این ادبار عاملی است برای اکتساب کمال. امام خمینی توجه به کثرات و ادبار عقل به سوی امور جهانی و محسوس را ناشی از تسلط شیطان می‌داند ولی تأکید می‌کند که پس از توجه عقل به کثرات «باب کثرت مفتوح و راه کمال و استکمال بلکه باب کمال جلا و استجلا» باز می‌شود. پس با آنکه در مذهب محبت و عشق این توجه (عقل به کثرات) خطیئه و خطاست؛ ولی در طریقه عقل و سنت نظام اتم، مبدأ همه خیرات و کمالات و بسط بساط رحمت رحمانیه و رحیمیه می‌گردد (موسوی خمینی، ۱۳۷۷: ۴۲-۴۳). امام خمینی عقل

و شهود را مؤید هم می‌داند نه در برابر هم. «چنین نیست که مشاهدات ذوقی و عرفانی مخالف برهان باشد و براهین عقلی نیز خلاف شهود اهل عرفان نیست» (موسوی خمینی، ۱۳۷۳: ۶۵).

۲-۷. آزادی

امام خمینی معتقد بود که آزادی لطف یا امتیازی نیست که حکومت‌ها و دولت‌ها بخواهند به مردم بدهند. بلکه آزادی یکی از حقوق اولیه انسان‌هاست که خداوند آن را به آنان بخشیده است. (اخترشهر، ۱۳۹۴: ۱۸۴). آزادی یکی از شعارهای اساسی انقلاب اسلامی است. وی مصدر آزادی را ذات باری تعالی می‌داند و در این باره می‌گوید: «ریشه و اصل همه عقاید که مهم‌ترین و باارزش‌ترین اعتقادات ماست، اصل توحید است. این اصل به ما می‌آموزد از هیچ انسانی نباید اطاعت کرد؛ مگر اینکه اطاعت او، اطاعت [از] خدا باشد» (موسوی خمینی، ۱۳۹۰: ج ۵). ایشان با تأکید بر این موضوع، بیان می‌کند: «اول مرتبه تمدن، آزادی ملت است. مملکتی که آزادی ندارد، تمدن ندارد... مملکت متمدن آن است که آزاد باشد؛ مطبوعاتش آزاد باشد. مردم آزاد باشند در اظهار عقاید و رأیشان...» (موسوی خمینی، ۱۳۹۰: ج ۵). آزادی از منظر امام خمینی دو بُعد دارد؛ آزادی منفی به معنی رهایی از ظلم و جور و استبداد حاکم و آزادی مثبت به معنی ایجاد نهادهای تثبیت‌کننده آزادی و مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی خود (عسگری، ۱۴۰۰: ۹۰).

امام خمینی، طبق مشرب حکمی و عرفانی خود، شریعت را با طریقت ربط می‌دهد. به همین جهت انجام تکالیف شرعی و فقهی از منظر وی نوعی آزادی از بندگی نفس و ظهور جسمانی مقابله قلب و عقل با جنود چهل است. از این رو استسلام را از جنود عقل می‌داند. استسلام ظاهراً در برابر آزادی است ولی در واقع به معنی پذیرفتن حق و خضوع در برابر آن است. «انسان به فطرت سلیم خود حق را درمی‌یابد و نیز محبت به حق پیدا می‌کند. پس بالفطره، در مقابل آن خاضع شود و تسلیم آن شود و چون تسلیم شود، ناچار استسلام برای او روی دهد» (موسوی خمینی، ۱۳۷۷: ۱۳۹۸). از آنجا که تسلیم حق شدن امری عقلانی است می‌توان استسلام را از ظهورات عملی عقل به شمار آورد. «پس معلوم شد که استسلام از جنود عقل و رحمان و لازمه فطرت مخموره است» (همان، ۳۹۹). بنابراین، آزادی در منظومه فکری امام خمینی حدودی دارد و نمی‌تواند به خودآیینی انسان منتهی شود؛ زیرا خودآیینی مطلق را نوعی استکبار می‌شمارد که «از جنود چهل و شیطان و از لوازم فطرت محبوبه است» (همان). اسلام، آزادی مطلق را مانع رسیدن انسان به کمالات می‌داند و امام خمینی معتقد بود این نوع آزادی به هرج و مرج می‌انجامد (عسگری و عظیمی دولت آبادی، ۱۳۹۹: ۳۱۱).

۳-۷. تشکیل اجتماع

از نظر امام خمینی، جامعه کلتی متمایز از افراد متشکله‌اش است. البته ایشان جامعه را روحی قاهر و منکوب‌کننده نمی‌داند، اما تأثیرات و عملکردی مستقل از حوزه اراده فردی انسان برای آن قائل است و منطلق حیات جمعی را می‌پذیرد. امام خمینی برای هویت جمعی نوعی کمال تاریخی و فضیلت عقلایی در نظر می‌گیرد (فوزی، ۱۳۸۲: ۱۲). «آرای عمومی نمی‌شود خطا بکند. یک وقت یکی می‌خواهد یک کاری بکند اشتباه می‌کند، یک وقت یک مملکت سی میلیون نمی‌شود اشتباه بکند... قهراً اشتباه در سی میلیون جمعیت نخواهد شد...» (موسوی خمینی، ۱۳۹۰: ج ۵). «مردم سرنوشت خودشان دست خودشان است و انتخابات برای تأثیر سرنوشت شما ملت است» (موسوی خمینی، ۱۳۹۰: ج ۱۸: ۳۶۷). از دیدگاه وی، افراد هستند که موجبات تشکیل جامعه اسلامی را فراهم می‌آورند ولی در عین حال برای جامعه وجودی مستقل قائل است که ماهیتی مستقل برای خود دارد (جمشیدی، ۱۳۸۴: ۳۴۷).

۴-۷. تکلیف انسان

مسئله تکلیف در منظومه فکری امام خمینی یک امر شرعی و عقلی است؛ در نگاه وی، به نظر می‌رسد منشأ یک عمل در تکلیفی است که احساس می‌شود. به بیان دیگر، ارزش عمل نه به فایده است آن‌گونه که فایده گرایان می‌گویند و نه به نتیجه‌ی فایده عملی رفتار مثبت آن‌گونه که پراگماتیست‌ها می‌گویند؛ بلکه به تکلیف و وظیفه‌ای است که در ما ایجاد می‌شود. امام خمینی در این رابطه چنین می‌فرماید: «ما تکلیف شرعی داریم عمل می‌کنیم و مقید به این نیستیم که پیش ببریم» (موسوی خمینی، ۱۳۹۰: ج ۸: ۹). در دیدگاه امام خمینی تکلیف، یک امر همگانی بوده که شامل تمام افراد و اقشار جامعه می‌شود. از آنجا که انسان اولاً موجودی عاقل و در ثانی مختار است لذا ایجاب می‌کند

که مکلف باشد و احساس تکلیف نماید. امام خمینی با استناد به آیه قرآنی «لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا أَلَا وُسْعَهَا» (بقره ۲: ۲۸۶) حد تکلیف را وسیع و توان انسانی می‌داند. در نگاه وی، از آن جهت که عقل با شرع تلازم دارد؛ تکلیف امری شرعی است (نادری و حاجی حسن، ۱۳۹۵: ۱۰۳-۱۰۴). انسان به نیابت از خداوند و به‌عنوان جانشین او در زمین، مسئولیت حکومت و ولایت را بر عهده دارد. این تعهد و مسئولیت از جانب خداوند به انسان واگذار شده پس انسان به نیابت از خالق خود حق حاکمیت و تعیین سرنوشت خود را پیدا کرده است (ورعی، ۱۳۹۳: ۵۲).

۸. مطالعه تطبیقی دو دیدگاه

در این بخش، به مقایسه آراء کانت و امام خمینی در خصوص مبانی حق تعیین سرنوشت و چالش‌های ناشی از آن خواهیم پرداخت.

آزادی و خودمختاری: کانت و امام خمینی هر دو به نوعی از خودمختاری و آزادی باور دارند، اما تفسیرهای متفاوتی از این مفهوم ارائه می‌دهند. از منظر کانت، آزادی هسته اصلی حق تعیین سرنوشت و بنیادی‌ترین ارزش در نظام فلسفی اوست؛ او آزادی را نوعی خودمختاری فردی تفسیر می‌کند که انسان را بدون قید و شرط از سوی دین یا وحی، مختار به پیروی از قوانین اخلاقی می‌سازد. از دید او، آزادی امری ذاتی و غیرقابل تحدید است، هرچند که برای تضمین آزادی همگانی، می‌بایست در چهارچوب قانون و نظم اجتماعی محدودیت‌هایی اعمال شود. دولت موظف است تنها در چهارچوبی محدود به تنظیم این آزادی‌ها بپردازد تا حقوق برابر برای همه فراهم شود. این نگرش، مبنای نظام‌های حقوقی لیبرال و مدرن است که به حقوق فردی و حق انتخاب آزادانه تأکید دارند. در مقابل، امام خمینی آزادی را مشروط به عبودیت الهی و پیروی از شریعت می‌داند، بنابراین، حقوق و آزادی‌های افراد و تصمیمات دولت باید در چهارچوب موازین اسلامی قرار گیرد. این نگرش، دولت را مسئول هدایت جامعه به‌سوی تحقق ارزش‌های دینی می‌داند و آزادی‌ها را به‌گونه‌ای تفسیر می‌کند که با مبانی شریعت همخوانی داشته باشد. نتیجه این دیدگاه، ایجاد ساختاری مبتنی بر نظارت مرجعیت دینی بر حقوق و آزادی‌ها ایجاد می‌کند. به این ترتیب، مفهوم آزادی در نگاه کانت به معنای خودمختاری مطلق و در دیدگاه امام خمینی به‌عنوان خودمختاری مشروط به دین و شریعت معنا می‌یابد.

عقلانیت و دین: تفاوت اساسی در نگاه کانت و امام خمینی به مفهوم انسان، تأثیر مستقیمی بر دیدگاه‌های آن‌ها درباره حق تعیین سرنوشت دارد. کانت انسان را موجودی عاقل و دارای اراده آزاد می‌داند که با تکیه بر عقل خود می‌تواند قوانین اخلاقی و سیاسی را تعیین کند. او بر جدایی دین از سیاست تأکید دارد و معتقد است قوانین و سیاست‌ها باید بر اساس عقلانیت و عدالت، نه دین، پایه‌گذاری شوند. عقل خودبنیاد کانت با وحی و دین قابل جمع نیست. عقل از دیدگاه کانت، قلمرو کاربرد مجاز و غیرمجاز است و ساختار دیالکتیکی دارد که بر پیچیدگی و غنای اندیشه انسانی تأکید می‌کند، عمل عقل نظری، اساساً انتقاد است و چرایی وجود عقل عملی را رسیدگی به امور زندگی می‌داند که تمایلات انسان زیر سلطه‌اش قرار می‌گیرند اما می‌پذیرد که عقل نظری دارای محدودیت‌هایی نیز هست و اموری مانند وجود خدا، آزادی و جاودانگی فراتر از دسترس عقل بشری هستند و نمی‌توانند از طریق عقل نظری اثبات شوند. در چنین جامعه‌ای، نقش دولت محدود به تضمین آزادی و عدالت است و دین در حوزه خصوصی افراد جای می‌گیرد.

در مقابل، امام خمینی اصل و منشأ حاکمیت و ولایت را از ناحیه خداوند می‌داند. نکته مهم این است که وی بحث از حکومت و ولایت را صرفاً موضوعی فقهی نمی‌داند بلکه این موضوع را از مباحث فروعات دین به سطح اصول دین منتقل کرده و از منظر کلامی به آن می‌نگرد. نهایتاً این موضوع را در گام دیگر با مبحث توحید و عرفان و اسماء الهی پیوند می‌دهد و با تحلیل‌های عرفانی مربوط به توحید و نسبت میان اسماء الهی در آفرینش و تدبیر عالم، موضوع بحث را با هستی‌شناسی عرفانی و توحیدی قابل تحلیل و اثبات می‌داند. می‌توان استدلال امام خمینی را این گونه خلاصه کرد: اسم «الله» حاکم بر دیگر اسماء الهی است. از آنجا که طبق تحقیق عرفا، انسان کامل مظهر تام اسم جامع الله در جهان است، بنابراین اوست که در میان مردم شایسته ولایت و حکومت بر آنهاست. لذا می‌توان گفت که آزادی مورد نظر امام خمینی فقط ذیل بحث ولایت الهی و لوازم این جهانی ولایت الهی معنا می‌یابد. ولایتی که انسان‌ها را در مقام «استسلام» می‌خواهد و این یعنی انقیاد به حق و نیل به عدالت با تأیید عقل و فطرت سلیم. عقل در این مسیر همواره مورد تأکید است، زیرا: «ورود عقل به عالم طبیعت، ورود با سلامت یا قریب به سلامت است برای اطاعت امر و انفاذ حکم الهی» (موسوی خمینی، ۱۳۷۷: ۴۷). از دیدگاه امام خمینی، دین نه تنها از

سیاست جدا نیست، بلکه یکی از ارکان اصلی آن محسوب می‌شود؛ بنابراین، با پیوند عقل و وحی، جامعه‌ای را ترسیم می‌نماید که قوانین و حقوق در آن بر اساس اصول اسلامی شکل می‌گیرد و دولت نقشی فعال در هدایت جامعه به سمت ارزش‌های دینی دارد. این دو دیدگاه متفاوت، دو مسیر جداگانه در درک رابطه دین، عقل و حق تعیین سرنوشت ایجاد می‌کند. کانت بر آزادی و خودمختاری عقلانی فردی در حوزه عمومی تأکید دارد، در حالی که امام خمینی این حق را در چهارچوب شرعی و ارزش‌های اسلامی تعریف می‌کند.

قرارداد اجتماعی و مشارکت عمومی: کانت و امام خمینی رویکردهای متفاوتی به قرارداد اجتماعی و مشارکت عمومی دارند؛ کانت قرارداد اجتماعی را بر پایه اصول دموکراتیک و حقوق فردی مطرح می‌کند و باور دارد که جامعه باید بر اساس اراده عقلانی و حقوق طبیعی افراد شکل بگیرد. او بر آزادی منفی و حاکمیت بی‌بدیل مردم تأکید دارد و دولت را تنها نماینده اراده جمعی افراد می‌داند که باید حافظ حقوق فردی و آزادی‌ها باشد و مشروعیت اقتدار سیاسی صرفاً از اراده مردم نشأت می‌گیرد. از سوی دیگر، امام خمینی قرارداد اجتماعی را در چهارچوب نظام ولایی اسلامی تفسیر می‌کند و معتقد است که مشروعیت حکومت نه تنها از رضایت مردم بلکه از اصول اسلامی و اراده الهی نیز حاصل می‌شود. در این نظام، ولایت فقیه به‌عنوان نهادی الهی، هدایت جامعه را بر عهده دارد و مردم هم موظفند در چهارچوب ارزش‌های اسلامی مشارکت فعال داشته باشند. به عبارت دیگر، امام خمینی بر آزادی مثبت و تبعیت از اصول دینی تأکید دارد، در حالی که مشارکت مردم نقشی ثانویه دارد و تابع اصول اسلامی است.

تکلیف‌گرایی: کانت و امام خمینی هر دو به اهمیت تکلیف‌گرایی در مفهوم حق تعیین سرنوشت اشاره دارند، اما تفاوت‌های بنیادینی در مبانی و پیامدهای تکلیف‌گرایی میان آنها وجود دارد. کانت با تأکید بر عقل محض، معتقد است که تکالیف اخلاقی امری درونی و بی‌نیاز از تأیید مرجعیت خارجی، همچون دین هستند و باید با اتکا به عقل استخراج شوند. از دیدگاه کانت، انسان به‌عنوان موجودی عاقل موظف است که اصول اخلاقی جهانی را درک و به آنها عمل کند؛ بنابراین، هر فرد با مسئولیت‌پذیری اخلاقی و با اتکا به عقل خود می‌تواند حق تعیین سرنوشت خود را با آزادی و کرامت هماهنگ کند. در این چهارچوب، دولت موظف است حقوق فردی و آزادی‌های افراد را بدون مداخله در تصمیمات شخصی آنها پاسداری کند. در مقابل، امام خمینی سرمنشأ تکلیف‌گرایی را از وحی الهی و شرع و انسان را موظف به اطاعت از اوامر الهی می‌داند. این تکالیف، علاوه بر جنبه فردی، ابعاد اجتماعی نیز دارند و هدف آنها ایجاد جامعه‌ای عادلانه و الهی است. در این دیدگاه، دولت نه تنها به حفاظت از حقوق فردی محدود نمی‌شود، بلکه نقش فعالی در هدایت جامعه به سوی تحقق عدالت اسلامی ایفا می‌کند.

تأثیر بر گفتمان حقوق بشر: دیدگاه‌های کانت و امام خمینی در مورد حق تعیین سرنوشت، تأثیرات بنیادینی بر گفتمان حقوق بشر دارند. کانت با تأکید بر خودمختاری فردی و کرامت ذاتی انسان، اساس بسیاری از اصول حقوق بشر معاصر را پی‌ریزی کرده است، به‌ویژه اصولی که در اسنادی مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر مشخص شده است. این تصور در نگاه کانت که افراد دارای ارزش ذاتی و سزاوار احترام هستند، با اصول کرامت انسانی و برابری مندرج در مواد ۱ و ۲ اعلامیه حقوق بشر که مقرر می‌دارد: «همه ابنای بشر آزاد زاده شده و در حرمت و حقوق با هم برابرند» و «هر کس مستحق تمام حقوق و آزادی‌ها بدون تبعیض بر اساس عوامل مختلف است» مطابقت دارد. اصل کانتی مبنی بر اینکه افراد هرگز نباید صرفاً به‌عنوان وسیله‌ای برای رسیدن به هدف مدنظر قرار گیرند، در حمایت‌های مواد ۴ و ۵ اعلامیه حقوق بشر در برابر استثمار، شکنجه و رفتار تحقیرآمیز منعکس شده است. تمرکز اعلامیه حقوق بشر بر آزادی‌های بیان، فکر، وجدان و مذهب در مواد ۱۸ و ۱۹ با این ایده کانت که افراد قادر به خودگردانی عقلانی هستند، سازگار است. کانت بر جدایی نهادهای دینی از حوزه‌های سیاسی و حقوقی تأکید دارد که قوانین و سیاست‌های دولتی باید مبتنی بر اصول عقل و عدالت بوده و برای همه عقلا، صرف‌نظر از اعتقادات دینی‌شان، قابل دسترس باشد. این جدایی تضمین می‌کند که افراد بر اساس اعتقادات مذهبی خود تحت اجبار یا تبعیض قرار نگیرند و در نتیجه از حقوق انسانی آنها محافظت شود. مواد ۲۰ و ۲۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر حق تشکیل اجتماعات مسالمت‌آمیز و مشارکت در حکومت را برجسته می‌کند که منعکس‌کننده ایده افراد به‌عنوان کارگزاران خودمختار در یک جامعه دموکراتیک است و با ارزش‌های کانتی

مربوط به استقلال فردی، آزادی انجمن‌ها و مشارکت سیاسی برابری می‌کند. در واقع، مبانی حق تعیین سرنوشت کانت به‌عنوان پیش‌درآمدی فلسفی برای اصول حقوقی مندرج در اعلامیه حقوق بشر عمل می‌کند.

نظام توحیدی اسلام حق تعیین سرنوشت را یک حق درون دینی دانسته که منشأ الهی دارد (مقامی و دیگران، ۱۴۰۰: ۳۰۲). دیدگاه امام خمینی تلفیقی از مبانی اسلامی و ایدئولوژی سیاسی را منعکس می‌کند. از نظر ایشان، خودمختاری واقعی نه تنها مستلزم استقلال سیاسی، بلکه پابندی به ارزش‌های اسلامی است. اصل ۲ قانون اساسی نیز مقرر کرده است: «جمهوری اسلامی مبتنی بر ایمان به اصول مختلفی از جمله اعتقاد به خدای یکتا، وحی الهی و امامت است». اصل ۴ قانون اساسی نیز مقرر می‌دارد که کلیه قوانین و مقررات باید بر اساس موازین اسلامی باشد، این بدان معناست که حق تعیین سرنوشت باید مطابق با اصول اسلامی باشد. از سوی دیگر، در اصول ۵ و ۱۱۰ قانون اساسی تصمیمات و تفاسیر رهبری از مبانی اسلامی می‌تواند بر سایر اشکال حق تعیین سرنوشت مردم غلبه کند. در اصل ۹۱ قانون اساسی، شورای نگهبان موظف است از انطباق آن با شرع و قانون اساسی اطمینان حاصل کند.

در حوزه آزادی‌های مدنی، درحالی‌که قانون اساسی حقوق خاصی را تضمین می‌کند، این حقوق قابل تفسیر از دریچه مبانی اسلامی است؛ حقوقی مانند حق آزادی بیان، اجتماعات و مشارکت سیاسی اغلب در صورتی که مغایر با ارزش‌های اسلامی یا امنیت کشور تلقی شود، محدود می‌شود که این دیدگاه در خصوص اقلیت‌های دینی نیز مطرح است. به عبارت دیگر، دیدگاه امام خمینی در مورد حق تعیین سرنوشت به‌طور کامل به این گروه‌ها تسری پیدا نکرد و بر حقوق سیاسی و فرهنگی آنها تأثیر گذاشت. مفروض است که «تأسیس تمامی ساختارهای سیاسی - حقوقی ناشی از اراده سیاسی ملت است و این جایگاهی است که در هیچ قالبی جای نمی‌گیرد بلکه خود، قالب‌ها را ایجاد می‌کند» (دبیرنیا، ۱۳۹۵: ۱۸۶). درحالی‌که قانون اساسی شامل عناصری است که از مفهوم حق تعیین سرنوشت حمایت می‌کند، در جامعه مبانی دینی واحدی تولید شده که در قالب هنجار در قانون اساسی گنجانده شده است. علاوه بر این، محدودیت‌های عملی بر مشارکت سیاسی، آزادی بیان، فعالیت احزاب و حقوق اقلیت‌ها تحقق حق تعیین سرنوشت را محدودتر می‌کند.

۹. نتیجه‌گیری

حق تعیین سرنوشت، جدالی معرفتی است که اندیشمندان مختلفی را ترغیب نموده تا قرائت‌های متفاوتی از آن ارائه دهند. تحلیل تطبیقی اندیشه‌های امانوئل کانت و امام خمینی درباره این حق، نشان از دو رویکرد متفاوت نسبت به این مفهوم بنیادین حقوقی دارد. کانت، فیلسوفی که در عصر روشنگری زیسته است، مسئله آزادی و صلح برای بشر را در مرکز فلسفه خود قرار می‌دهد. او حق تعیین سرنوشت را به‌عنوان حقی ذاتی و ناشی از عقلانیت و خودآیینی انسان تلقی می‌کند که در بستر جامعه مدنی و بر اساس قرارداد اجتماعی محقق می‌شود. این دیدگاه، متأثر از ارزش‌های عصر روشنگری است که بر عقلانیت، فردگرایی و آزادی تأکید دارد. در این دیدگاه، تشکیل اجتماع و دولت امری است که از طریق توافق آزاد افراد صورت می‌گیرد و هدف اصلی آن تأمین آزادی و کرامت انسان است. کانت معتقد است که انسان، مستقل از هر مرجعیت دینی یا سنتی، با اتکا به عقل خود می‌تواند به هویت و سرنوشت خود شکل دهد و مسئولیت اخلاقی خود را در قبال دیگران درک کند. اخلاق و دین در اندیشه او دو مقوله مجزا هستند و حاکمیت بر سرنوشت از منابع قدسی استخراج نمی‌شود.

در مقابل، امام خمینی با توجه به شرایط تاریخی و اجتماعی ایران در دوران مبارزه علیه استبداد و استعمار که مسئله استقلال سیاسی، جستجوی هویت اسلامی و بازگرداندن حاکمیت به مردم را به موضوعی اساسی بدل ساخت، حق تعیین سرنوشت را در چهارچوب مفاهیم اسلامی و با تأکید بر نقش دین در شکل‌دهی به هویت جمعی و تعیین سرنوشت ملت‌ها تفسیر می‌کند. ایشان معتقد بود که این حق فطری و خدادادی است و باید در چهارچوب اصول اسلامی و تحت نظارت مراجع دینی اعمال شود. این امر، یک تفسیر خاص و منحصر به فرد را از حق تعیین سرنوشت ارائه می‌کند که به‌طور قابل توجهی با مدل‌های سکولار یا صرفاً دموکراتیک متفاوت است. هدف امام خمینی از تشکیل دولت اسلامی، تحقق حاکمیت الهی است که برخلاف نظریه کانت، از معنویت دینی و تکلیف شرعی انسان ناشی می‌شود. در این رویکرد، غایت اصلی دولت اسلامی، به اجرا درآوردن احکام دین و هدایت جامعه انسانی به سوی سعادت اخروی است. بنابراین، اگرچه هر دو اندیشه به دنبال ایجاد جامعه‌ای عادلانه و مبتنی بر مشارکت مردم هستند، اما تفاوت در مبانی فلسفی و دینی، به تفاوت در رویکرد آن‌ها به حق

تعیین سرنوشت منجر شده است. در نهایت می‌توان گفت که مقایسه این دو اندیشه، نشان از تنوع و پیچیدگی مفهوم حق تعیین سرنوشت در اندیشه‌های سیاسی و حقوقی دارد و هر یک از این اندیشه‌ها با توجه به بافت فرهنگی، تاریخی و دینی خود، تفسیر متفاوتی از این حق ارائه می‌دهند.

۱۰. ملاحظات اخلاقی

در این پژوهش، کلیه موازین اخلاقی شامل رضایت آگاهانه شرکت‌کنندگان، اطمینان از محرمانه بودن اطلاعات افراد و ورود یا خروج داوطلبانه مشارکت‌کنندگان رعایت شده است. همچنین ملاحظات اخلاقی مطابق با اصول اخلاق در پژوهش مدنظر قرار گرفته است.

۱۱. سپاسگزاری و حمایت مالی

در نگارش این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های دولتی، عمومی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نشده است.

۱۲. تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در این مطالعه هیچ گونه تعارض منافع وجود ندارد.

۱۲. منابع

قرآن کریم

اخترشهر، علی (۱۳۹۴)، الزامات عدالت و آزادی در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)، فصلنامه علمی — پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، ۱۲(۴۲)، ۱۷۵-۱۹۲.

اصغری، عبدالرضا؛ هاشمی، مجید (۱۳۹۷)، حق تعیین سرنوشت از دیدگاه امام خمینی با مقایسه تطبیقی در اسناد بین‌المللی، اندیشه سیاسی در اسلام، ۱۵۹(۱۶)-۱۴۳.

اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۹۴۸

پولادی، کمال (۱۳۸۴)، از دولت اقتدار تا دولت عقل در فلسفه سیاسی مدرن. تهران: نشر مرکز.

جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۴)، اندیشه سیاسی امام خمینی (ره). تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.

خسروی، حسن (۱۳۸۸)، حقوق انتخابات دموکراتیک. تهران: انتشارات مجد.

دبیرنیا، علیرضا (۱۳۹۵)، قدرت مؤسس، کاوشی در مبانی حقوق اساسی مدرن. نشر: پژوهشکده حقوقی شهر دانش.

زمانی، سیدقاسم؛ آجلی لاهیجی، مهشید (۱۳۹۹)، مبانی حق بر تعیین سرنوشت در سیاق مفاهیم فلسفی حقوق بین‌الملل. تعالی حقوق، ۶(۲)، ۱۱۰-136

doi: 10.22034/thdad.2021.508030.1545.136

صانعی دره بیدی، منوچهر (۱۳۸۴)، رابطه حق و تکلیف در نظام سیاسی از دیدگاه کانت. حکمت و فلسفه، ۱(۲)، ۷-۲۱.

صانعی دره بیدی، منوچهر (۱۳۹۴)، جایگاه انسان در اندیشه کانت. چاپ دوم. نشر ققنوس.

عسگری، احسان (۱۴۰۰)، بررسی تطبیقی مفهوم آزادی در اندیشه امام خمینی و اندیشه غرب. اندیشه سیاسی در اسلام، ۸(۳۰)، ۷۵-۹۸.

عسگری، احسان؛ عظیمی دولت‌آبادی، امیر (۱۳۹۹)، واکاوی و تحلیل مفهوم آزادی از منظر امام خمینی (ره). (فصلنامه علمی نظریه‌های اجتماعی

متفکران مسلمان. 10(1), 293-313. Doi: 10.22059/jstmt.2020.280710.1274

فوزی، یحیی (۱۳۸۲)، هویت جمعی از دیدگاه امام خمینی. پژوهشنامه متین، ۵(۱۹)، ۶۱-۹۶.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۵۸

کاسیرر، ارنست (۱۳۷۴)، روسو، کانت، گوته. ترجمه حسن شمس آوری و کاظم فیروزمند. تهران: نشر مرکز.

کانت، ایمانوئل (۱۳۶۹)، بنیاد مابعدالطبیعه اخلاق. ترجمه حمید عنایت و علی قیصری. تهران: شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.

کانت، ایمانوئل (۱۳۸۳)، مابعدالطبیعه اخلاق: مبانی مابعدالطبیعی تعلیم حق (فلسفه حقوق). چاپ دوم. انتشارات نقش و نگار.

کانت، ایمانوئل (۱۳۸۸)، دین در محدوده عقل تنها. ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی. تهران: نقش و نگار.

- کیخا، نجمه (۱۳۸۷). مبانی فلسفی اخلاق و سیاست در تقریرات فلسفه امام خمینی (ره). پژوهش و حوزه، ۹(۳۴-۳۵)، ۶۲-۸۲.
- مقامی، امیر؛ مؤمنی راد، احمد؛ علی پور، اشکان (۱۴۰۰). مبانی، منابع و ابعاد حق تعیین سرنوشت از منظر اسلام. مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۱۰(۱۱۰)، ۲۷۷-۳۰۷.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۳). مصباح الهدایه الی الخلافه و الولایه، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۷). شرح حدیث جنود عقل و جهل، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۹۰). صحیفه امام (۲۲ جلدی). مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- نادر، مهدی؛ حاجی حسن، ملیحه (۱۳۹۵). ابعاد نظری و عملی تکلیف‌گرایی در اندیشه سیاسی امام خمینی. رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۰(۳۷)، ۹۵-۱۱۶.
- ورعی، سیدجواد (۱۳۹۳). امام خمینی و حق تعیین سرنوشت. فصلنامه علمی پژوهشی سیاست متعالیه، ۲(۴)، ۴۳-۶۰.
- وود، آلن و. (۱۳۹۶). کانت. ترجمه عقیل فولادی. تهران: نگاه معاصر.
- Ameriks, K. (2019). *Kantian Subjects Critical Philosophy and Late Modernity*. Oxford University Press.
- Aune, B. (1979). *Kant's theory of morals*. Princeton University Press.
- Basile, G. Pietro, & Lyssy, A. (2022). *System and Freedom in Kant and Fichte*. Routledge.
- Berroterán, A. M. (2023). Human Dignity and the Kingdom of Ends. *Kantian Perspectives and Practical Applications*. Ed. by Jan-Willem van der Rijt and Adam Cureton. New York/London: Routledge, 2022. 340 pages. ISBN: 978-0-367-46001-3.
- Email, P. (2017). Kant After Marx. *Kantian Review*, 22(4), 579-598. <https://doi.org/10.1017/S1369415417000280>
- Freeman, M. (2019). The Right to Self-Determination: Philosophical and Legal Perspectives. *New England Journal of Public Policy*, 31(2), 8.
- Guyer, P. (2016). *Kant* (second edit). Routledge.
- Hiller, D. R. (2018). Dos concepciones de la razón : una confrontación de Thérèse Philosophe con la filosofía moral kantiana. *Anuario De Letras Modernas*, 20, 99-108. <https://doi.org/10.22201/ffyl.01860526p.2016.20.517>
- Holder, C. (2006). Self-determination as a universal human right. *Hum Rights Rev* 7, 5-18. <https://doi.org/10.1007/s12142-006-1000-0>
- Kant, I. (1972). *www.fffmetssssicffmrral*”, tr, ttt on, Hpp, pppp-123, In: *The Moral Law*, London, Hutchison University Liberty.
- Kant, I. (2009). *Idea for a Universal History with a Cosmopolitan Aim*. Cambridge University Press. <https://doi.org/https://doi.org/10.1017/CBO9780511581434.002>
- Kant, Immanuel (1997), *Critique of pure reason*, T.by Paul Guyer and Allen W. Wood, New York, Cambridge University Press, p353
- Keskin, O. ())))) pepplep’ Rittt to Self-Determination: From a Political Ideal to an Ever-Evolving Legal Right. *İstanbul Hukuk Mecmuası*. 79. 303. 10.26650/mecmua.2021.79.1.0009.
- Krrhh, O. M., & Kmml, V. V. ())))) Ktnt’s hhillyyyyyy nny the Iaea ff the Self-Made-Man. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (25), 124-132.
- Lee, S. (2012). Self-Determinitt idn dnd de Ctt errr ies ff rre emmin Ktnt’s Mrr al hhl..... *Kant-Studien*. 103. 10.1515/kant-2012-0022.
- i... , H. ())))) Ktnt’s View ff rrrre r e Gssnes s dnd Mddal Self-Discipline and Virtue. *Journal of Sociology and Ethnology*, 5(6). Clausius Scientific Press, Canada. DOI: 10.23977/jsoce.2023.050609. ISSN 2616-2318.
- Paton, H.J (1953), *The Categorical Imperative* H HHnHHnFHHhioon’v vnive vsitb bibe tt..
- Ville, J. De. (2020). Freedom and Democracy: From Kant to Derrida. *Law, Culture and the Humanities*, 1-21. <https://doi.org/10.1177/1743872120956557>
- aa re, O. ())))) Ktnt’s ceccc dfnf ff mrr ality dnd freemmm *Canadian Journal of Philosophy*. 47. 1-32. 10.1080/00455091.2016.1235856.
- Weitz, E. (2015). Self-Determination: How a German Enlightenment Idea Became the Slogan of

- Kant, I. (2009). Religion within the boundaries of mere reason. (M. Sane'i Dareh Bid'i, Trans.). Tehran: Naqsh-o Negar Publications. (in Persian)[In Persian].
- Kant, I. (2021). *Philosophy of Law*. (M. Sane'i Dareh Bid'i, Trans.). Tehran: Naqsh-o Negar Publications. (in Persian)[In Persian].
- Keskin, O. (2021). Self-Determination: From a Political Ideal to an Ever-Evolving Legal Right. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 79. 303. 10.26650/mecmua.2021.79.1.0009.
- Keykha, N. (2008). Philosophical basics of ethics and politics in the interpretations of Imam Khomeini. *Pajoohesh va Hoozeh*, 9(34-35), 62-82. (in Persian)[In Persian].
- Khosravi, H. (2009). *Democratic election rights*. Tehran: Majd Publications. (in Persian)[In Persian].
- Krrhh, O. M., & Kmmil, V. V. (2021). Kant's hillyyyyyy nny the laea ff the Self-Made-Man. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (25), 124-132.
- Laitinen, A. & Mayr, E. & Sandis, C. (2018). Kant and Hegel on purposive action. *Philosophical Explorations*, 21. 1-18. 10.1080/13869795.2017.1421693.
- Lee, S. (2012). Self-Determinatidn dnd the Ctt errr ies ff rre emmin Ktnt 's Mrr al hhl..... *Kant-Studien*, 103. 10.1515/kant-2012-0022.
- Liddel, B.E.A. (1970). *Kant on the foundation of morality: a modern version of the grundlegung*, Bloomington and London, Indian University Press.
- i... , H. (2023). Kant's View ff rrrre r e Gssnes s dnd Mddal Self-Discipline and Virtue. *Journal of Sociology and Ethnology*, 5(6). Clausius Scientific Press, Canada. DOI: 10.23977/jsoce.2023.050609. ISSN 2616-2318.
- Mahdavi, S. A. (2016). Kant's political philosophy: Political thought in the scope of theoretical philosophy and ethics. 3rd ed. *Negah-e Mo'aser Publications*. (in Persian)[In Persian].
- Mousavi Khomeini, S. R. (1994). *Misbah al-Hidayah ila al-Khilafah wa al-Wilayah*, with an introduction by Seyyed Jalal al-Din Ashtiani. Mo'asseseh Tanzim va Nashr Asar-e Imam Khomeini (ra). (in Persian)
- Mousavi Khomeini, S. R. (1998). *Sharh Hadith Junud Aql wa Jahl*. Mo'asseseh Tanzim va Nashr Asar-e Imam Khomeini (ra). (in Persian)
- Mousavi Khomeini, S. R. (2011). *Sahifeh Imam* (22 volumes). Mo'asseseh Tanzim va Nashr Asar-e Imam Khomeini (ra). (in Persian)[In Persian].
- Naderi, M., & Haji Hasan, M. (2016). The theoretical and practical dimensions of obligation in the political thought of Imam Khomeini. *Rahyaft-e Enqelab-e Eslami*, 10(37), 95-116. (in Persian)[In Persian].
- Paton, H.J (1953), *The Categorical Imperative*. HHnHHn, HHhioon'v vni vstb bibe t..
- Poladi, K. (2005). *From the government of power to the government of reason in modern political philosophy*. Tehran: Markaz Publishing. (in Persian)[In Persian].
- Sane'i Dareh Bid'i, M. (1999). Freedom and liberty in Kantian philosophy. *Nameh-ye Falsafeh*, 8, 89-100. (in Persian)[In Persian].
- Sane'i Dareh Bid'i, M. (2005). The relationship between right and duty in the political system from Kant's perspective. *Hekmat va Falsafeh*, 1(2), 7-21. (in Persian)[In Persian].
- Sane'i Dareh Bid'i, M. (2015). The place of man in Kant's thought (2nd ed.). *Qoqnoos Publishing*. (in Persian)[In Persian].
- Seyyedhashemi, S. M. I., & Mousavi Kho, S. S. A. (2011). Divine will and its relation to human free will from the perspective of Imam Khomeini. *Ayeneh Ma'aref*, 11(4). (in Persian)[In Persian].
- Stohr, K. (2022). *Choosing Freedom: A Kantian Guide to Life*. New York, NY: Oxford University Press.
- Universal Declaration of Human Rights* adopted in 1948. (in Persian)[In Persian]
- Vara'i, S. J. (2014). Imam Khomeini and the right to determine destiny. *Scientific-Research Quarterly of Siyasat-e Motale'eh*, 2(4), 43-60. (in Persian)[In Persian].
- Ville, J. De. (2020). Freedom and Democracy: From Kant to Derrida. *Law, Culture and the Humanities*, 1-21. <https://doi.org/10.1177/1743872120956557>
- aa re, O. (2021). Kant's ccccc afnf ff mrr ality dnd freemmm *Canadian Journal of Philosophy*, 47. 1-32. 10.1080/00455091.2016.1235856.
- Weitz, E. (2015). Self-Determination: How a German Enlightenment Idea Became the Slogan of National Liberation and a Human Right, *The American Historical Review*, Volume 120, Issue 2,

Pages 462–496, <https://doi.org/10.1093/ahr/120.2.462>

Williams, H. (2017). The Political Philosophies of Kant and Marx. *Kantian Review*, 22(4), 619–640. <https://doi.org/10.1017/S1369415417000309>

Wood, A. W. (2017). *Kant*, translated by Aqil Fuladi. Tehran, Iran: Negah-e Mo'aser. (in Persian)[In Persian].

Zamani, S. G., & Ajeli Lahigi, M. (2020). Bases of the right to self-determination in the context of the philosophical concepts of international law. *Taaliye Hoquq*, 6(2), 110-136. doi: 10.22034/thdad.2021.508030.1545. (in Persian).

